

HOOFDSTUK II.

De overdracht van het wereldlijk gebied van den bisschop van Utrecht aan Karel V en hare gevolgen.

De landvoogdes der bourgondische Nederlanden, Margaretha van Oostenrijk, steekt in 1527 de behulpzame hand uit om den hertog van Gelre uit het gebied van den Utrechtschen bisschop te verjagen, onder voorwaarde, dat hij zijne geheele wereldlijke macht aan keizer Karel V zal afstaan, zoolang de gelden, die deze voor de herovering van het gebied besteedt, niet door den bisschop zijn terugbetaald. Maar deze kon hij niet terugbetalen, toen het éene deel van het bisschoppelijk gebied na het andere, dat door Karel van Gelre bezet was, in 's keizers handen was gevallen. En zoo werd dan ook bij het verdrag van 21 October 1528, in vereeniging met de kapittels, tusschen bisschop Hendrik en Karel V, als hertog van Brabant en graaf van Holland, de afstand aan dezen van geheel het wereldlijk gebied van eerstgenoemden vastgesteld.

Op dien gedenkwaardigen dag was in het kapittelhuis van den Dom het algemeene kapittel bijeen. Ook de vertegenwoordigers van de ridderschap en de stad Utrecht waren aanwezig. Ridder en hoogleeraar Wolfgang van Affenstein geeft, uit naam van den bisschop, die mede aanwezig is, de redenen op, die dezen genoopt hebben de hulp van keizer Karel in te roepen. De erkenning volgt, dat aan dezen de vereischte voldoening niet kan worden gegeven, en dat de bisschop, mede gedreven door de ernstige begeerte het Sticht voortaan tegen alle aanvallen te beschermen, besloten heeft, na overleg met de kapittels en zijne vasallen, onderdanen en raadsheeren, voor zich en zijne opvolgers, de stad Utrecht, de steden Amersfoort, Rhenen, Wijk en alle andere steden, sloten, sterkten, vestingen en plaatsens, of liever al het hem toekomende wereldlijk gebied, aan Karel V en zijne nazaten, als hertogen en hertoginnen van Brabant en als graven en gravinnen van Holland, over te dragen om het voortaan als hunne eigen goederen te besturen. De bisschop ontsloeg al zijne onderdanen, leenmannen, vasallen en alle ambtenaren van hunne onderdanigheid en hunne eeden. De zegelbewaarder en briefschrijver van den keizer Laurentius de Blioul nam in diens naam het Nedersticht aan, waarover de stadhouder van Holland, Antoine de Lalaing, graaf van Hoogstraten, het stadhouderschap zou waarnemen. Daarna werd de hoogmis van den Heiligen Geest gevierd en het *Te Deum laudamus* gezongen. Van Affenstein hield eene predicatie, waarin de overdracht van het gebied wordt verhaald. Vervolgens wordt de bijeenkomst gesloten. Van dat oogenblik bezit de utrechtsche bisschop alleen het kerkelijk gebied. De gemachtigden van den keizer gaan straks, in gezelschap van bijna alle prelaten en edelen, naar het stadhuis. Dáár is ook de ridderschap met de andere staten

aanwezig en wordt de plechtige eed van trouw aan den nieuwen vorst gezworen. Wederkeerig legt de stadhouder van Hoogstraten den eed in 's keizers naam af. De bisschop was teruggekeerd tot het eenvoudig ambt van geestelijk opperhoofd.

Het ligt in den aard der zaak, dat de paus met dezen loop van zaken weinig ingenomen was. Maar wat kon Clemens VII doen tegenover den vorst, die ook in Italie overwinnaar was? Echter strekt het hem tot eer althans nog eene poging, al werd zij tevergeefs aangewend, te hebben beproefd om het wereldlijk gebied van het Sticht te herwinnen. Hij richtte den 23^{en} December 1528 eene breve aan den keizer, waarin hij zegt met droefheid van het gebeurde in Utrecht te hebben kennis gekregen. Want het voorbeeld van Utrecht zal slecht op andere kerken werken en het is koren op den molen der lutherschen, wien het vooral om opheffing der kerkelijke goederen is te doen. Hij verwijt bisschop Hendrik dat deze, zonder den paus te raadplegen, en in strijd met zijn ambtseed, tot dien afstand is overgegaan. Eindelijk doet hij een beroep op de macht en de godsvrucht van den keizer en vleit hij hem als beschermer der kerk in de hoop, dat deze daardoor zal bewogen worden tot ongeldigverklaring van het gebeurde. Aan zoo iets dacht echter een man als Karel V niet. Veeleer trachtte hij op andere wijze den paus eenige bevrediging te schenken om hem des te beter te kunnen kneden naar zijn wil in de utrechtsche zaak. En deze diplomatie gelukte. De paus benoemde in den zomer van 1529 eene commissie van onderzoek, die ongeveer half Augustus een niet ongunstig advies over deze aangelegenheid uitbracht. Daarop werd den 20^{en} Augustus in het consistorie formeel de pauselijke goedkeuring van de overdracht uitgesproken. De overwinning van den keizer was volkomen. Bisschop Hendrik had vrijwillig afstand gedaan van den utrechtschen zetel en was opgevolgd door een man, op wien de keizer in elk opzicht kon rekenen, namelijk Willem van Enckevoirt, kardinaal en als bisschop van Tortosa nauw verwant aan de spaansche monarchie; iemand van wien men bovendien kon verwachten dat hij als geboren Nederlander belang stelde in de utrechtsche kerk. Karel kwam deze benoeming zeer ten goede. Van Enckevoirt toch zorgde er onder meer voor, dat het benoemingsrecht van den keizer voortaan te Rome geen tegenstand meer zou vinden. Door zijn toedoen gaf Clemens VII den 1^{en} Januari 1530 een bul, waarbij werd bepaald dat, na den dood of den afstand van van Enckevoirt, het recht van benoeming aan Karel V en diens opvolgers zou blijven. Dientengevolge was de keizer verzekerd dat nimmer iemand, die zijne staatkunde bestreed, op den utrechtschen bisschopszetel zou kunnen plaats nemen. Niet alleen had Karel dus het wereldlijk gebied geheel aan zich getrokken, doch ook op geestelijk terrein was hij feitelijk heer en meester. De utrechtsche kerk was volkomen onderworpen aan den staat. De keizerlijke hand had den kromstaf gebroken.

Wat hier te lande geschiedde, was geheel in overeenstemming

met Karel's algemeene politiek. Hij koesterde, niet het minst ten gevolge van zijne schitterende overwinningen en zijne steeds groeiende macht, sterke imperialistische denkbeelden. De kerk moest daarbij zijne idealen dienen, de overmacht van het pausdom worden verhinderd. Het is dan ook niet te verwonderen, dat, bij al zijn trouw aan het roomsch geloof, hij telkens op gespannen voet met de stedehouders te Rome verkeerde. Zoowel met paus Adriaan, zijn leermeester, die vooral door zijn toedoen tot die hooge waardigheid was geklommen, als met diens opvolgers Clemens VII en Paulus III, kwamen ieder oogenblik conflicten voor. Zijn sterke wil en zijn machtige arm wisten dan niet van wijken. Zelfs bij zijne vervolging van de protestanten ging hij zijn eigen weg, buiten den paus om. En hij deed dit, omdat hij in de pausen steeds zijne politieke tegenstanders zag, boven wie hij moest toonen te staan, wilde hij niet ten slotte voor hen uit den weg gaan. Zelfs was hij niet afkeerig van het streven om kerk en staat onder één hoofd, namelijk onder den keizer, te brengen. Gaarne zou hij in zijn persoon de hoogste geestelijke en wereldlijke macht hebben vereenigd. Het caesaropapisme zweefde hem als eene schoone toekomst voor oogen. Ongetwijfeld beaamde hij van harte het woord, dat zijn grootvader Maximiliaan eens gesproken had: „Niets meer vereerends, niets edelers en beters kan ons ten deel vallen dan het pausdom — hetwelk ons eigenlijk toekomt — weder aan ons rijk te hechten”. Die geest leefde wellicht nog krachtiger in Karel V, die droomde van eene wereld-monarchie.

Zou deze droom wellicht nog werkelijkheid hebben kunnen worden, bij de verzwakking van de wereldmachten in die dagen en die van het pausdom tegenover de toenemende macht van den keizer, het zou onmogelijk blijken voor een roomschen vorst, hoe geweldig ook, de idealen eener wereldmonarchie te verwezelijken, nu de reformatie haren intocht in de kerk had gedaan. Karel V heeft zeer goed het gevaar begrepen, dat daarin voor zijne staatkunde lag. De machtige beweging toch op godsdienstig gebied, die zich in het begin der zestiende eeuw deed gelden, was uit eene behoefte aan vrijheid ontstaan, die zich letterlijk op elk gebied deed gelden en niet zou nalaten haren weerslag op maatschappelijk en staatkundig terrein te doen gevoelen. Straks versterkten gebeurtenissen als de boerenkrijg en het fanatisme der wederdoopers hem in die overtuiging. Verzet tegen of afval van het roomsche geloof en de roomsche kerk moesten derhalve in zijn gedachtengang wèl hoe langer zoo meer samenvallen met opstand tegen de bestaande orde van zaken. De staatsleer: Eén God, één kerk, één vorst bood voor hem den vasten grondslag der samenleving en der monarchie, vooral wanneer de vorst over het ééne geloof en de ééne kerk zoo iets als paus-keizer was. Want dan was de onderworpenheid aan het toenmalige samenstel van maatschappij en staat verzekerd. Rustig kon de machtige keizer op de verkregen resultaten voortbouwen en zijne idealen als wereldvorst verwezenlijken. In dit licht

wordt de kettenvervolging van dezen anders zoo luid geprezen vorst begrijpelijk. Wij verstaan dan dat een steeds klimmende reeks van voortdurend scherper plakaten door hem werd uitgevaardigd. Wie brak met het roomsch geloof was in zijne oogen schuldig aan majestiteitsschennis, ja een opstandeling tegen den keizer „Alle aanhangers van de nieuwe leer, in welken vorm ook, waren seditieuse personen ende perturbateurs van onsen staet ende der gemeyne ruste”.

Indien één gebied dan moesten de Nederlanden in dit opzicht den toorn van hun heerscher gevoelen

Want meer dan ergens anders hadden de denkbeelden, die aan de hervorming ten grondslag lagen, hier te lande een ontvangbaren akker gevonden. Reeds de vijftiende eeuw had zich hier in velerlei opzichten gekenmerkt door eene krachtige behoefte aan zelfstandig en onafhankelijk denken en willen. Een sterk individualisme had zich doen gelden, dat, geworteld in den oorspronkelijk germaanschen vrijheidszin, door allerlei factoren werd gevoed. De frissche handelsgeest, die arme schuitenvoerders tot rijke kooplieden gemaakt en schamele visschersbuurten in bloeiende steden omgezet had, had een geslacht gekweekt van mannen, die zichzelf wilden zijn en uitmunten door kracht en energie. De groote rijkdommen, die van lieverlede, door de toenemende nijverheid en den grooten bloei van zijde- en lakenfabrieken, in den schoot der burgerij waren geworpen, hadden het zelfvertrouwen en gevoel van eigenwaarde gesterkt. Tegelijkertijd was met het toenemend besef van eigen kracht, de geest meer vaardig geworden van zelfstandig denken, ook met betrekking tot de hoogste dingen. Het humanisme zocht naar de oorspronkelijke bronnen, toetste daaraan de tegenwoordige kerkleer en kerkinrichting, en woelde op deze wijze, ook al bleef het de roomsche kerk trouw, het vaste fundament, waarop zij gebouwd was, los. Eindelijk bewerkte de renaissance stille bewondering voor groote persoonlijkheden en hielp zij aldus mede om de aandacht van het algemeene op het bijzondere, het individueele te richten. Zoo had letterlijk alles samengewerkt om hier te lande de roomsche kerk den greep op de massa te doen verliezen en de banden, die zij om geheel het leven had geslagen, te doen verbreken.

In tal van vormen was zich de wrevel over de te groote macht der geestelijkheid gaan uiten. Luide stemmen van afkeuring deden zich hooren over het maken van inbreuk op de bevoegdheden van de wereldlijke rechters door de geestelijke. Stedelijke besturen kwamen in verzet tegen de hebzucht der geestelijke rechters. Het voortdurend schermen met censuren werd men steeds meer moede. Men wenschte beperking van het asylrecht. Bij het hof van Holland namen de klachten over een en ander gedurig toe. Ook op ander gebied toonde de tijdgeest steeds minder van den invloed der geestelijkheid in maatschappelijke aangelegenheden te zijn gediend. Het groot-grondbezit van de kerk en de daarmede samenhangende afhankelijkheid van de pachters begon meer en meer tegenzin en tegenstand op te

wekken. Men trachtte den aanwas van het kerkelijk goed tegen te gaan. Eveneens verzette men zich tegen de gedeeltelijke vrijstelling der geestelijkheid van het betalen van accijns. Men kon hoe langer zoo minder dulden dat kerken en kloosters met hunne onroerende goederen en de van hen afhankelijke pachters den gewonen landbouwen den stand zooveel concurrentie aandeden ; en evenmin kon men het verdragen dat de geestelijken met de kloosterlingen b.v. het bestaan van wijn- en biertappers moeilijk maakten, ten gevolge van de voordeelen, die hun waren verleend. Uit dit alles blijkt dat de tijd van volkomen onderworpenheid aan de kerk voorbij was. De burgerij deed zich gelden, omdat zij zich meer en meer bewust werd van hare beteekenis. In sommige steden gedoogde men het gezag der geestelijken in burgerlijke zaken niet meer. De zucht van stedelijke en gewestelijke machthebbers om macht over de geestelijke autoriteiten uit te oefenen, kwam naar boven. In zooverre kwam deze overeen met die van den machtigen vorst, die de halve wereld regeerde, Karel V, dat ook deze er naar streefde zichzelf te zijn.

Deze behoeften aan zelfstandigheid en deze individualistische neigingen, die zich op steeds ruimer schaal op maatschappelijk en staatkundig gebied deden gelden, vonden een steun in de geestelijke stroomingen van de vijftiende en het begin der zestiende eeuw. Hier te lande had de broederschap des gemeenen levens hare vroomheid niet alleen in eene practische navolging van Christus aan den dag gelegd, maar ook de hand geslagen aan de verbetering van het onderwijs. Die met wakkerheid aangegrepen arbeid steunde op en werd beziel door de begeerte naar eene geloofsovertuiging, die op persoonlijk onderzoek was gegrond. Te Zwolle en te Deventer deed zij scholen verrijzen, die als lichten straalden in de geestelijke duistere sfeer. De uitbreiding van het oude, bekende trivium tot het quadrivium, zoowel als die van de drie tot acht klassen, moesten met de kennis de lust om haar te beoefenen vermeerderen. Met groote toewijding wierp men zich op de verklaring van de geschriften des Nieuwen Testaments, waaruit het leven van Jezus kon worden gekend, en om hierbij op een stevigen grondslag te staan, streefde men er met ernst naar den zuiveren tekst daarvan te leeren kennen. Tekstcritiek en exegeese deden haar intrede. De rector van het zwolsche fraterhuis, Dirk van Herxen geeft vertalingen in de volkstaal. Er wordt meer en meer gelezen, dank zij ook den boekenschat, die deze mannen in hunne bibliotheken verzamelden. Hunne leerlingen worden de gezochte onderwijzers in de kapittel-, klooster- en parochiescholen. In één woord: van uit hun kring verbreiden zich eene ontwikkeling en beschaving, die de begeerte naar persoonlijk onderzoek prikkelden en alzoo een ontvankelijkken akker voor het zaad der hervorming boden. Maar dit niet alleen, zij hielpen ook dat besef van vrijheid en zelfstandigheid ontwikkelen, dat reeds in zoo groote mate door de maatschappelijke toestanden was opgewekt. Beide stroomingen vloeiden tezamen en bereidden voor een nieuwen tijd.

Honderden onderwijzers in den lande dankten hunne opleiding aan Alexander Hegius, hoofd van de kapittelschool te Deventer van 1469 tot 1498, den grooten vriend van Wessel Gansfort en als hij geesteskind van Geert Grootte. Te Groningen was als hoofd van de fraterschool, Goswinus van Halen, leerling van Hegius, werkzaam, onder wiens leiding de wetenschap op de uitnemendste wijze beoefend werd en die den naam had grondige geleerden te vormen. De overste van de Hieronymusschool te Utrecht, door de broeders des gemeenen levens gesticht, Hinne Rode, kan gerust de woordvoerder van den nieuwen, op de hervorming uitlopenden tijdgeest worden genoemd. En hoezeer de rector der haagsche school Gnafeus en die der delftsche school, Canizivus medehielpen aan de bevordering van het zelfstandig onderzoek der Heilige Schrift, is genoegzaam bekend. Zoo ging letterlijk door geheel het land, door middel van het onderwijs en de daarmede verband houdende prediking eene moderne strooming, die in de zoogenaamde humanisten hare leiding had. En onder dezen stond Erasmus, als de primus inter pares, steeds voraan op de bres, waar het gold de bestrijding van domheid en bekrompenheid en waar het aankwam op de beoefening der humaniora en op het zoeken naar zuiverheid van den tekst, vooral van den bijbel. In zooverre kunnen deze mannen, al bleven zij over het algemeen in goede verstandhouding met kerk en geestelijkheid leven, toch wegbereiders voor de hervorming worden genoemd. Zij hebben tot zelfstandig onderzoek geprikkeld, hetwelk als het ware door de reformatie zou worden gesanctionneerd.

In die dagen van overgang uit eene oude naar eene nieuwe maatschappij heeft de kerk daartoe haars ondanks, krachtig medegewerkt. Letterlijk op allerlei wijzen vervreemde zij menigten van menschen van zich en riep zij groepen van tegenstanders in het leven. Het peil, waarop de geestelijkheid over het algemeen stond, was van dien aard, dat zelfs een man als Bellarminus getuigde dat er onder haar bijna geene zedelijkheid, geen geleerdheid, geen eerbied meer voor de goddelijke zaken of zelfs voor den godsdienst bestond. De schraapzucht onder haar was tot zulk eene hoogte geklommen, dat Karel V er bij placcaat van 1 October 1520 scherp tegen inging, terwijl hij middelerwijl zelf, ter wille van zijne oorlogen, altijd meer geld eischte en den handel drukte. Steeds grooter werd de schare van hen, die niet konden gelooven „dat die menschen de waarheid konden leeren, die zoo goddeloos en guitachtig leefden”. De getuigenissen daaromtrent van goed-roomsche zijde zijn menigvuldig. Is het wonder, dat het volk zich met minachting van zulke voorgangers afwendde en de handen niet meer vertrouwde, die de aflat aanboden? Ja, dat het met toenemende verbittering de geestelijkheid de geldsommen zag inzamelen, terwijl het zelf onder den druk der tijden zoozeer leed? Al mocht de roomsche kerk dan ook naar het uitwendige de maatschappij nog beheerschen, wezenlijk begon zij steeds meer aan invloed te verliezen. Zij zelf draagt

daaraan de meeste schuld. De tijd was rijp voor eene hervorming, en in plaats dat zij haar ter hand nam, heeft zij door hare houding en vooral door die der geestelijkheid de menschen bij duizenden in de armen van haren aartsvijand, den hervormer van Wittenberg gedreven. Het machtwoord van Luther tegen de schromelijke misbruiken der roomsche kerk en vóór het zelfstandig onderzoek der H. Schrift, of liever zijn noodkreet ten behoeve van de vrijheid van den mensch en den christen, was het verlossingswoord dier tijden. Het vereenigde als in een hoogere eenheid de rijk geschakeerde verlangens naar zelfstandigheid, die zich in de meest verschillende vormen in tal van groepen der samenleving deden gelden. Vooral Noord-Nederland was derhalve als voorbestemd om het land der reformatie te worden.

En het is dit geworden ondanks de geweldige macht niet alleen van de roomsche kerk, maar vooral van de vorsten Karel V en Philips II, die al hun tyrannie in de schaal hebben geworpen tot verdelging van den geest, die naar hunne overtuiging hunne tronen aan het wankelen bracht; Karel V heeft niet opgehouden door bloedige placcaten en tallooze vervolgingen te woeden tegen Luther's leer en alzoo tot elken prijs gepoogd het gevaar af te wenden dat naar zijn inzicht de monarchie bedreigde. Het nageslacht heeft, maar al te zeer onder den indruk van den vreeselijken oorlog, dien Philips over ons vaderland ontketende, de lichtzijden van het bewind van Karel V te veel naar voren gebracht. Ook aan zijne handen kleeft ontzettend veel martelaarsbloed. Het best wordt dat gezien, wanneer wij een oogenblik de sombere reeks placcaten bezien, wier uitvaardiging zoovele menschenlevens heeft gekost.

Den 22^{en} Maart 1521 kwam zijn eerste placcaat. De keizer gaf bevel aan de nederlandsche officieren om overal de geschriften van Luther en zijne aanhangers te verbranden. Verder verbood hij in het vervolg dergelijke boeken te drukken, te verkoopen, te koopen, te bezitten of te lezen, op straffe van verbeurdverklaring dier geschriften en eene willekeurige geldboete, waarvan twee derde voor den keizer en een derde voor den aanklager bestemd was. Spoedig daarna liet Karel het in het latijn opgestelde edict van Worms van 26 Mei 1521, gedateerd op 8 Mei om den schijn te wekken, alsof de op 26 Mei reeds afwezige keurvorsten er ook toe hadden medegewerkt, in het nederlandsch vertalen en aldaar afkondigen. Daarin wordt gezegd dat Luther door ieder moet beschouwd worden „voor een vrent let, verroth en de afghesneden uwt den lichame van onzer moeder der heliger Kercken als obstinaet verhart, seismatyck bekent en de openbaer kettere”. Elk wordt bevolen hem aan te houden en uit te leveren. Zijne volgelingen, die bij zijne leer volharden, moeten voor de plaatselijke rechtbanken gebracht, en hunne goederen moeten verbeurd verklaard worden. De ééne helft daarvan komt den keizer en de andere helft den aanklager ten goede. Her-

haald uit het plakkaat van Maart wordt het bevel om kettersche geschriften te verbranden ; niemand mag ze koopen, verkoopen, bezitten, lezen, schrijven of drukken. Geheel de literatuur komt onder censuur door het voorschrift, dat geen boeken over godsdienstzaken zonder goedkeuring van de geestelykheid, en geen andere boeken voor het eerst zonder die der wereldlyke macht mogen gedrukt worden ! Ook mag men geen schilderijen, beelden of teekeningen meer bezitten, maken of verhandelen, die kerk of geestelykheid of overheid beschimpen Zoo hoopte de keizer de nieuwe leer uit te roeien en tevens het staatsgebouw te beveiligen

Maar overal dook telkens die nieuwe leer weder op. Toen nam hij een nieuwen maatregel en stelde hij, onder de opmerking dat de gewone rechters en raden de plakkaaten tegen de ketterij niet voldoende kunnen handhaven, in al de nederlandsche gewesten een inquisiteur aan Dit geschiedde bij bevel van 23 April 1522, terwijl hij hem in het begin van Mei eene instructie gaf, waarbij hij hem machtigde tot het indagen en gevangennemen der ketters Deze inquisiteur kon optreden met „inquisitien, denunciatien, accusatien, ende met alle extraordinaris weeghen ende manieren, bij questien, interrogatorien, rigoureuse examinatie ende torturen” Hij behoefde daarbij zelfs de gewone rechtsvormen niet in acht te nemen Als regel zou er geen appèl zijn van zijne vonnissen Hij kon de ketters straffen, zooals hij wilde Alleen wie binnen dertig dagen vóór hem verschijnt, om zijne ketterij te herroepen, zal in genade worden aangenomen De overigen worden allen bedreigd met den dood of met verbanning De door Karel aangestelde inquisiteur was dus zoo goed als almachtig Slechts in één opzicht was hij gebonden De voorzitter van den grooten raad van Mechelen moest aan al zijne daden goedkeuring hechten Zonder haar kon hij niets doen

In de methode, die de keizer bij zijn streven naar uitroeijing der ketterij volgde, treft ons in het bijzonder zijn geheel zelfstandig, bijna zouden wij zeggen zijn autoritair optreden tegenover de geheele geestelykheid, zelfs tegenover den paus Reeds bij het uitvaardigen van het plakkaat van 1521 treedt hij op, alsof er nooit pauselyke inquisiteurs en geestelyke rechtbanken hadden bestaan Het edict van Worms wordt hier te lande uitgevaardigd, alsof de onderdrukking der ketterij tot het natuurlijk gebied van den keizer behoort Geheel in tegenstelling met vroeger, toen het oordeel over ketters uitsluitend aan geestelyke commissarissen toekwam, werden thans de gewone plaatselyke rechters door Karel met die taak belast En toen dezen naar zijne meening niet streng genoeg optraden, riep hij noch paus noch andere geestelyken te hulp, maar benoemde hij een leek, een raadsheer van den raad van Brabant, namelijk Frans van der Hulst, tot inquisiteur in de Nederlanden, met de zoo goed als onbepaalde volmacht, waarvan wij zooveel hebben gewaagd, zonder den paus ook zelfs in de zaak te kennen Wat bekommerde

de machtige vorst zich er over, of hij hierbij inging tegen alle gebruiken en kerkelijke overleveringen? Hij wilde immers alleen heerschen en in zekeren zin paus en keizer tegelijk zijn. Bij geheel het werk van de kettervervolging bewoog de keizer zich in de sfeer van middeleeuwsche imperialistische denkbeelden eener wereldmonarchie. Hij wilde internationale staatkunde voeren en gevoelde zich daarbij de schutspatroom van de christenheid en de roomsch-catholieke kerk. Gaarne zou hij dan ook, ter wille van zijne macht, die van den paus tot geringer afmetingen hebben teruggebracht. Wanneer hij de kerkelijke hervorming steunde, die paus Adriaan op het oog had, was het voornamelijk om zich daarmee een bepaalde overmacht over het pausdom te verzekeren. En als hij warm te velde trok tegen de kettters en zich een ijverig zoon der kerk toonde, kwam hij van zelf in de schatting van het algemeen sterker te staan met zijne universeel-monarchistische denkbeelden dan wanneer hij op dit punt koel of onverschillig ware geweest. Zóó was dus zijn optreden tegen Luther en zijne aanhangers een prachtig diplomatieke zet om zijn troon zoowel tegenover het volk als tegenover den paus te bevestigen en te versterken. De kerk moest aan zijne doeleinden in die mate worden onderworpen, dat hij bij het gebruik der middelen, om daartoe te komen, niet langer stuitte op eene macht, die de zijne beperkte en niet zelden weerstond.

In dit licht moet niet alleen zijn eigenmachtig optreden in zake de kettervervolging worden gezien, maar ook de strijd, die van het optreden van zijn inquisiteur van der Hulst het gevolg was. Deze, gegriefd door de beperking zijner macht, ten gevolge waarvan hij een soort onder-ambtenaar van den voorzitter van den grooten raad te Mechelen was, zocht nu van den paus eene zelfstandige aanstelling als inquisiteur-generaal te verkrijgen. Dit gelukte hem. Had de keizer hem buiten den paus om benoemd, deze laatste deed hetzelfde nu buiten den keizer. Alsof hij een dergelijk ambt nog in het geheel niet bekleedde, stelde Adriaan hem aan tot algemeen inquisiteur over Brabant, Vlaanderen, Holland, Zeeland, Henegouwen, Artois en al de andere nederlandsche bezittingen van Karel V. Onder meer bepalingen voegde de paus er ook deze aan toe, dat de gelden, die van boeten of verbeurdverklaarde goederen van kettters inkwamen, niet meer in de keizerlijke, maar in de pauselijke kas moesten worden gestort. Zoo concurreerden beiden in macht! En hoewel Karel op menig ander punt den strijd met den paus heeft gewonnen, zoo heeft hij dien ten aanzien van de personen der inquisiteurs in de Nederlanden grootendeels verloren. De hoofdoorzaak daarvan lag echter niet in de meerdere macht van den paus, maar in het eerste, moedige verzet van de staten van Holland tegen het optreden van van der Hulst, waarvan niet alleen deze, maar ten slotte ook het instituut der wereldlijke inquisitie het slachtoffer werd.

Reeds van den beginne was de keizer in Holland en Zeeland voorzigtiger opgetreden dan in de zuidelijke Nederlanden. Hij wist

zeer goed hoevelen in die provincies sympathiek tegenover de hervorming stonden en hoezeer men aldaar aan zijne privilegies en zijne vrijheid gehecht was. Voorloopig werd dan ook de bepaling, dat alle niet-godsdienstige boeken eerst door de wereldlijke overheid moesten worden gekeurd, uit het plakkaat voor Noord-Nederland weggelaten. Bovendien moest van der Hulst hier een onderscheid maken tusschen hen die propagandisten der ketterij waren en hen, die onnadenkend daarmede medegingen. Laatstgenoemden moest hij niet straffen. Uit deze verzachtende bepalingen blijkt dat de keizer de noordelijke nederlanden eenigermate ontzag. Dat hij hierin goed gedaan had, bleek alras uit het groot verzet, dat voor den dag kwam, toen de benoeming van van der Hulst en de hem gegeven instructie bekend werden. Groot was de verontwaardiging over wat men als schennis der bezworen privilegies beschouwde. De inquisiteur toch had het recht ontvangen iemand, alleen op aangifte van kwaadwilligen, ja op grond van louter vermoedens, in hechtenis te nemen en beslag op zijne goederen te leggen. Dit streed tegen alle gevoel van recht. Men achtte het ook een vergrijp aan het privilegie de non evocando, krachtens hetwelk ieder in Holland en Zeeland alleen voor zijne eigen overheid behoefde te recht te staan, dat een vreemdeling in Brabant als van der Hulst hem kon indagen en vonnissen. Het is dan ook geen wonder, dat er spoedig van hier uit rekwesten gingen naar de landvoogdes Margaretha om verzachting van den getroffen maatregel. Men drong er op aan dat het plakkaat geen terugwerkende kracht zou hebben ten aanzien van hen die tot dusverre, zelfs *nadat* de plakkatens van 1521 en 1522 waren uitgevaardigd, zich hervormingsgezind hadden betoond. Ook verzetten de staten zich tegen den inbreuk op het jus de non evocando. En aan beide wenschen gaf de keizer toe. Een lid van het Hof van Holland, werd zoo goed als de gedelegeerde inquisiteur voor Noord-Nederland voor wien de bewoners aldaar, ingeval van ketterij, werden gedagvaard.

Maar het ligt ook in den aard der zaak dat van der Hulst over deze nieuwe beperking zijner macht zeer verstoord was. Hij had dan ook reeds op middelen gezonnen om den keizer en de landvoogdes betaald te zetten wat zij hem hadden aangedaan. En het beste middel scheen hem het uitspelen van den paus tegenover den keizer. Overtuigd dat paus Adriaan zich in meerdere of mindere mate moest gekrenkt gevoelen door de autoritaire wijze, waarop de keizer over het inquisiteurschap had beschikt, ging hij den paus nederig om eene aanstelling van algemeen inquisiteur in de Nederlanden vragen. De paus — zoo meende hij — moest zich daardoor geveleid gevoelen. Het was alsof hij daarmede de sanctie van den heiligen vader op de wereldlijke benoeming vroeg. Indien paus Adriaan hem te gemoet kwam, zou hij tweërllei doel bereikt hebben; hij had zijne volkomen vrijheid tegenover den voorzitter van den raad te Mechelen en het lid van het hof van Holland verkregen, zoodat

hij met hen niet meer had te rekenen, en tevens had hij zich op den keizer en Margaretha gewroken.

Van der Hulst zag zijne pogingen met den gewenschten uitslag bekroond. De paus stelde hem aan als algemeen inquisiteur over Brabant, Vlaanderen, Holland, Zeeland, Henegouwen, Artois en al de andere nederlandsche bezittingen van keizer Karel. Gelijke macht als aan de bisschoppelijke en pauselijke inquisiteurs werd hem geschonken, onder voorwaarde dat hij tegen verdachte geestelijken zou handelen in overleg met één of twee geestelijken — die hij echter zelf mocht kiezen. Alleen de bisschoppen werden aan zijn gezag onttrokken. Het gevolg van deze benoeming was dat hij met de grootste onbeschaamdheid in Noord-Nederland optrad, zonder rechten of privileges te ontzien. Hij achtte zich door niets gebonden, nu de paus hem volkomen vrijheid had gegund. Maar door deze handelingen verbitterde hij niet alleen de staten, maar ook de landvoogdes. Zagen de eersten in hem den onbeschaamden vertreder hunner vrijheden en privileges, zij vreesde dat zijn machtsbetoon, als dat van den door den paus aangestelden inquisiteur, het staatsgezag zou verzwakken. En zij had daartoe alle reden. Want van der Hulst had openlijk beweerd zich noch aan acten der landvoogdes noch aan bevelen van Karel, waar het de kettervervolging betrof, te zullen storen, maar alleen en uitsluitend aan de instructie van den paus. Zijne onbegrensde heerschezucht, teleurgeste'd door den band, dien de keizer hem bij zijne benoeming had aangelegd en gegriefd door de tegenwerking van Margaretha en de staten, had hem in de armen van den paus geworpen en hem gemaakt tot een man, die om ter wille van zichzelf de geestelijke macht ten koste der wereldlijke poogde te versterken. Dientengevolge vond hij in de landvoogdes meer en meer zijn besliste tegenstandster. Middelerwijl nam ook het verzet der staten tegen hem toe. Zij stelden hem ten toon als een overspeler, scholden hem een moordenaar, een vijand van het vaderland, en toonden aan dat hij eene openbare acte van Margaretha ten ongunste der kettters vervalscht had. Dit alles te zamen genomen, had ten gevolge dat de landvoogdes van der Hulst eerst voorloopig schorste en daarna als nederlandsch inquisiteur afzette. Middelerwijl had zij den paus geschreven en gevraagd om een nieuwen inquisiteur te willen kiezen uit drie aan hem door haar voorgestelde geestelijken. Slim als zij was, had ze zeer goed begrepen dat de heilige stoel slechts bereid zou zijn van van der Hulst afstand te doen, indien zij 's pausen recht van de benoeming van een geestelijke als inquisiteur erkende en in zijne handen legde. Het onverwacht sterven van paus Adriaan vergemakkelijkte den loop der zaken. De kardinaal, door Clemens VII als legaat afgezonden, bekrachtigde de afzetting van van der Hulst en zijne medehelpers, en benoemde in hunne plaats niet één van de drie door Margaretha voorgestelde geestelijken, maar alle drie tot algemeene inquisiteurs der Nederlanden, namelijk Olivier Buedens, proost der St. Maartenskerk te

Ieperen ; Nicolaas Houzeau, prior van het zoogenaamde klooster der scholen te Bergen en Nicolaes Coppin de Montibus, deken der St. Pieterskerk te Leuven. Zoo waren dan Margaretha en de staten van den brutalen eersten inquisiteur verlost. Maar de prijs, die daarvoor werd betaald, was in zooverre duur, dat Rome de inquisitie in handen kreeg. Karel's plan om haar geheel tot zich te trekken, had, ten gevolge van zijne ongelukkige keuze, gefaald. Maar Margaretha zorgde dat de staatsmacht daarop toch een zekeren invloed kon doen blijven gelden.

De keizer had eerst liever een anderen weg willen bewandelen dan zij. Ter wille van de versterking zijner macht had hij de inquisitie in handen willen leggen van de bisschoppen in de Nederlanden, nadat hij hen zoo goed als geheel aan zich zou hebben onderworpen. Hij had, om dit resultaat te verkrijgen, het plan gevormd om de vier bisdommen van Doornik, Kamerijk, Luik en Utrecht tot tien of twaalf te versnipperen en zich daardoor overwegenden invloed op de benoeming der aldus in macht verzwakte bisschoppen te verzekeren. In dien geest werden eerst met paus Adriaan en daarna met paus Clemens VII onderhandelingen aangeknoopt.

Maar Margaretha, die maar al te veel ervaring had van het streven der geestelijkheid om de wereldlijke macht van haren invloed te berooven en die in dit opzicht vooral den bisschop van Luik, Everhard van der Mark haatte, omdat hij voortdurend heimelijk poogde opper-inquisiteur van Noord- en Zuid-Nederland te worden, kwam tegen Karel's illusies te dezen opzichte in verzet en bewerkte de aanstelling van pauselijke inquisiteurs. Zij bleek hier juist inzicht te hebben gehad dan de keizer. Want van zijn plan om de bisschoppen geheel van zich afhankelijk te maken, is niets gekomen, terwijl Margaretha middelerwijl zorgde, dat, doordien de pauselijke inquisiteurs personen waren, die zij zelf had voorgedragen, de inquisitie in handen bleef van keizerlijk-pauselijke geloofsrechters. Tevens heeft de landvoogdes de bisschoppelijke macht in de Nederlanden aanmerkelijk verzwakt.

Hierbij werd zij door paus Clemens krachtig gesteund. Toen namelijk de nederlandsche bisschoppen zich voortdurend over de inquisiteurs beklaagden, werd juist de macht van dezen bij een bul van 19 Maart 1525 zeer uitgebreid. Uitdrukkelijk wordt gezegd dat zij zonder de bisschoppen alle kettergedingen mogen leiden. Alleen wanneer de beklaagden reeds door dezen gekerkerd zijn, hebben de inquisiteurs hunne medewerking noodig. Van de vonnissen, die de inquisiteurs uitspreken, is geen beroep mogelijk. Zelfs aartsbisschoppen en hertogen zijn aan hen onderworpen ; alleen den paus komt echter het recht toe, vonnis over aartsbisschoppen en bisschoppen te vellen. Zoo dikwijls het hun gewenscht voorkomt, kunnen zij over afzonderlijke gewesten en plaatsen onder-inquisiteurs aanstellen, aan wie meerdere of mindere macht wordt verleend. Vijandige handelingen, als vonnissen en

straffen, tegen hen verricht door geestelijken, zijn volgens den paus zonder eenige beteekenis.

Op deze wijze was het conflict tusschen de wereldlijke en de geestelijke macht op het punt der inquisitie uit de wereld. Ten koste van de macht der territoriale geestelijkheid hadden paus en landvoogdes de handen ineengeslagen om de hervorming te onderdrukken. In werkelijkheid had de keizer echter, dank zij vooral het optreden der landvoogdes, de draden vastgehouden. Karel V hield de inquisitie volkomen onder zijn beheer. Veilig kon hij nu verder gaan en de ketterij, ook wèl als vergrijp tegen de kerk, maar vooral als misdaad van gekwetste majesteit doen vervolgen. Het beginsel van scheuring en van opstand, dat er naar zijn gevoelen in school, moest tot elken prijs worden uitgeroeid. Een staatkundig leven buiten de moederkerk was voor hem een revolutie, die te vuur en te zwaard moest worden bezworen. Onversaagd gaat hij daarom voort met steeds scherper plakkatens, niet twijfelende of de vijand zou welhaast te niet gedaan zijn.

Maar telkens blijken alle pogingen tevergeefs !

In het derde plakkaat dat hij tegen de lutheranen laat uitgaan en tot den raad van Holland richt, en den 24^{en} September 1525 te 's-Gravenhage wordt gegeven, beklagt hij zich er over dat er zoovele ketterijen op den preekstoel gebracht, door geleerden verkondigd en door boeken gepropageerd worden, niettegenstaande de hiertegen reeds genomen maatregelen. Daarom neemt hij zijn toevlucht tot nieuwe. Hij verbiedt alle openbare en heimelijke vergaderingen, waarin gelezen wordt uit of gesproken wordt over de evangeliën, de brieven van Paulus en andere geestelijke geschriften, die in het latijn of het duitsch of het waalsch zijn gedrukt. Verder mag men noch openlijk noch heimelijk in zijn huis of daarbuiten met anderen redetwisten over geloofsartikelen, sacramenten, of over de macht van den paus, het concilie, de bisschoppen en andere geestelijken, noch over kerkelijke ceremonies en dergelijke zaken. De overtreders zullen den eersten keer met eene boete van twintig carolusguldens of drie maanden opsluiting in huis ; de tweede maal met eene van veertig carolusguldens of zes maanden opsluiting in het huis van een ander en den derden keer met eene van tachtig carolusguldens of een jaar ballingschap worden gestraft. De hier genoemde gelden worden verdeeld over den aanbrenger, den plaatselijken officier en den keizer, die elk een derde ontvangen. Bij de vermelding dezer straffen staat uitdrukkelijk, dat de plaatselijke wethouders deze zaken berechten „onvermindert tofficie van den inquisitaer generael in saicken daer ketterije bevonden sal worden”.

Verder moeten alle boeken van Luther, Pomeranus, Carlstadt, Melanchton, Oecolampadius, Franciscus Lambertus, Jonas, en alle boeken, wier schrijvers de gevoelens van Luther over de Heilige Schrift deelen, benevens die, welke zonder titel gedrukt zijn, worden verbrand. De overtreders worden verbannen, op verbeurte van lijf

en goed. Voorts mogen voortaan geen boeken hier te lande gedrukt en geen in het buitenland gedrukte boeken hier ge- of verkocht worden, tenzij eerst de Raad ze heeft goedgekeurd, op straffe van verbeurdverklaring van een derde der goederen en altijddurende verbanning. Verdachte boeken moeten bij de plaatselijke overheid worden ingeleverd; deze zal ze op hare beurt den Raad in handen geven, die dan uitmaakt of zij al of niet kunnen worden ge- of verkocht. De onderwijzers mogen slechts handelen over grammatica, logica en rhetorica „up dat inconvenienten, die vruyt die menichfuldicheyt van den nyeuwen boucken ende andere leeringen, die tot noch toe gebuert zijn, geschouwe mogen worden”. Alleen zal men op zondag en heilige dagen op school het evangelie en het epistel van den dag „grammaticaliter et non mystice” mogen uitleggen.

Het plakkaat eindigt met de verklaring dat het zonder uitstel moet worden afgekondigd, onder bedreiging van strenge straf, en met den last aan de rechterlijke ambtenaren tot ernstige toepassing.

Hoe diep moeten èn op den preekstoel èn in het gewone onderwijs èn in allerlei geschriften de beginselen der hervorming in die dagen reeds zijn doorgedrongen geweest, dat zulk een keizerlijk decreet noodig scheen! Den 17^{en} Juli 1526, dus nog geen jaar later, verschijnt er te Mechelen een nieuw plakkaat, dat grootendeels een uitbreiding en verscherping van dat van 1525 is. Evenmin als over de Heilige Schrift mag men in vergaderingen handelen over de luthersche leer, over de kerkelijke sacramenten, over den eerbied, dien men Maria en de heiligen is verschuldigd, over de beelden, over de voorbedding voor de dooden, en de onderhouding van de vaste dagen en de onthoudingen, en alle andere zaken, die de kerk heeft ingesteld. Wanneer men voor den derden keer deze bepaling overtrad, werd men niet meer, indien men de boete van tachtig gulden niet had betaald, met verbanning voor een jaar gestraft, maar voor altijd verbannen. Ook werd uitdrukkelijk gezegd, dat er geen beroep van deze straffen was.

Verder moeten niet alleen de in het plakkaat van 1525 vermelde boeken worden verbrand, maar alle evangeliën, brieven, profetieën en andere uitgaven van de Heilige Schrift, die in het duitsch of vlaamsch of waalsch met een bijschrift of inleiding zijn verschenen en kettersche gevoelens inhouden, worden verbrand. Boeken, in het buitenland gedrukt, mogen hier niet alleen zonder voorafgaande goedkeuring van den provincialen raad niet verkocht, maar ook zelfs niet ingebonden worden. In het algemeen moeten boeken, die verdacht worden gevonden, worden ingeleverd bij de plaatselijke overheid en de officieren, die ze dan op hunne beurt door den provincialen raad moeten laten onderzoeken. Eindelijk worden niet alleen de schoolmeesters maar allen die zich met de opleiding der jeugd bezig houden, vermaand zich te onthouden van het leeren van kettersche stellingen of van het gebruik van kettersche schoolboeken.

De keizer deed echter helaas! weder dezelfde ervaring op als

vroeger. De meesten stoorden zich niet aan zijne bedreigingen. Den 18^{en} Januari 1528 verschijnt er daarom weder een nieuw plakkaat. De keizer heeft vernomen dat het vroegere tegen de drukkers in Holland niet wordt onderhouden. Ook heeft het hem geërgerd, dat vele geestelijken hun klooster verlaten om als leeken te leven. Wat het eerste aangaat, worden daarom de stadhouder en de raad van Holland vermaand de vorige ordonnanties op het drukken opnieuw bekend te maken en er op toe te zien, dat zij worden opgevolgd. De drukkers moeten de kopij eerst laten nazien door den deken in 's Gravenhage en dien in Naaldwijk, en voordat zij of anderen een boek verkoopen, moet dit opnieuw met de kopij door genoemde mannen zijn vergeleken. Geen boek mag bovendien verschijnen zonder den naam van den drukker.

En wat de geestelijken betreft, die hun klooster hebben verlaten om als leeken te leven, wordt ieder verboden, hen te huisvesten, te ontvangen, te onderhouden of hun eenige gunst te bewijzen. De overtreder moet voor de eerste maal honderd carolusguldens, voor den tweeden keer twee honderd carolusguldens betalen. Wanneer hij zoo iets voor de derde maal doet, wordt hij voor altijd verbannen en worden zijne goederen verbeurd verklaard. De helft van een en ander is voor den keizer, een vierde voor den aanbrengrer en een vierde voor den officier.

Maar de keizer bespeurt spoedig tot zijn ontstemming dat niet alleen de ketterij, maar ook de recidive voortdurend toeneemt.

In het plakkaat van 14 October 1529, te Brussel gegeven, wordt allereerst verboden kettische geschriften van Luther, Wicklif, Hus, Marsilius van Padua, Oecolampadius, Zwingli, Melancton, Franciscus Lambertus, Johannes Pomeranus, Otto Brunfelsius, Justus Jonas, Johannes Pupper van Goch en andere dergelijke personen te drukken of te schrijven, of te doen drukken of schrijven, te verkoopen, te koopen, uit te reiken, te lezen, te bewaren, onder zich te hebben, te ontvangen, te bespreken, er uit te onderwijzen, ze te steunen of te verdedigen, er uit mede te deelen of er over te disputeeren, hetzij in het openbaar hetzij in het verborgen. Ook worden vergaderingen verboden, waarin dergelijke boeken of de leerstellingen, die er in voorkomen, worden behandeld. Ditzelfde geldt van de nieuwe testamenten, die gedrukt waren door Adriaan van Bergen, Christoffel van Remonde en Johannes Zel, welke, vol luthersche of andere ketterijen, veroordeeld zijn door de theologische faculteit van de universiteit te Leuven, en van de boeken, die de laatste tien jaren gedrukt waren zonder vermelding van drukker of schrijver, tijd of plaats. Eveneens is dat verbod van toepassing op nieuwe testamenten, evangeliën, brieven, profetieën of andere boekjes in de fransche of vlaamsche taal, die voorreden, apostillen of glossen bevatten met leeringen, die strijden met het christelijk geloof, de sacramenten, de geboden van God en de kerk. Ook zal men geene spot-beelden, portretten, teekeningen of figuren van God,

de maagd Maria of de heiligen mogen maken of bezitten, noch de beelden en portretten mogen vernielen, die ter eere en ter gedachtenis van God, de heilige maagd en de heiligen gemaakt zijn. Vooral over twijfelachtige en moeilijke onderwerpen uit de Heilige Schrift zal niemand met anderen mogen spreken of disputeeren, tenzij zij theologen zijn, die door eene goed bekende universiteit zuiver in de leer zijn verklaard. Ieder die boeken van de bovengenoemde kettters onder zich heeft, moet ze vóór den 25^{en} November bij de overheid inleveren.

Wie één dezer geboden overtreedt, wordt gedood. De mannen worden onthoofd, de vrouwen levend begraven; hunne hoofden tot een waarschuwend teeken op staken gezet. Had men te doen met iemand, die eerst de ketterij had afgezworen, maar er daarna weder in was vervallen, zoo werd hij verbrand. Aller goederen werden verbeurd verklaard. Slechts van één gunst spreekt het plakkaat. Allen die nu nog berouw toonen en hunne schuld vóór 25 November voor den rechter belijden, ontvangen vergiffenis en vrijspraak, maar moeten binnen veertien dagen te biecht gaan en zich onderwerpen aan de penitentie, die hun biechtvader hun oplegt. Doch uitdrukkelijk wordt verklaard dat zij van deze gunst niet genieten die na de ketterij te hebben afgezworen, er weder in vervallen waren, en evenmin zij, die op dat oogenblik wegens ketterij gevangen zaten of vervolgd werden. Daardoor werd het gunstbetoon van Karel zeer beperkt.

Daarna gaat het plakkaat voort te verbieden dat in eene andere dan de latijnsche taal bijbels worden vertaald, geschreven, gedrukt of gebonden (planer ou l'yer) of dat men dit laat doen. Ook mogen zonder voorafgaande goedkeuring van den Ordinaris of den president en de leden van den keizerlijken raad van Vlaanderen, geen bijbelvertalingen uit het buitenland worden ingevoerd. Alle andere geschriften mogen eerst verschijnen, indien zij, voor zoover zij over godsdienstige onderwerpen handelen, de voorafgaande goedkeuring van den plaatselijken ordinaris hebben gekregen, en voor zoover zij over andere onderwerpen handelen, krachtens brieven van octrooi mogen worden gedrukt en geschreven. De overtreders zullen in al deze gevallen vijf gouden caroli guldens moeten betalen.

Verder mag niemand kettters of verwerpers van het geloof, de sacramenten en de geboden der kerk of tegenstanders van 's keizers maatregelen herbergen, ontvangen, begunstigen of onderhouden. Wie het deed, moet deze kettters binnen veertien dagen bij de overheid aangeven, op straffe des doods en der verbeurdverklaring van zijne goederen. Degenen, die vroeger met ketterij besmet zijn geweest en het geloof, de sacramenten of de voorschriften der kerk hebben verzaakt, doch daarna boete hebben gedaan en in genade zijn aangenomen, mogen met anderen niet spreken over geloofszaken, op straffe des doods en der verbeurdverklaring hunner goederen. Zij, die onder verdenking staan van ketterij of aanranding van het

geloof, de sacramenten en de voorschriften der kerk, mogen geen eervol ambt bekleeden en geen zitting hebben noch in 's keizers raden noch in die der steden. Uitdrukkelijk wordt aan de officieren en commissarissen, die gedeputeerd zijn tot vernieuwing der wetten, het verbod opgelegd, dergelijke personen tot schepen of andere soortgelijke ambten te benoemen. En om toch vooral op de hoogte te komen van alle ketterijen, worden de aanklagers geprikkeld met de belofte de helft van de goederen van den aangeklaagde te zullen verkrijgen, als de waarde niet meer bedraagt dan honderd pond „grooten” (cent livres de gros monnoye de Flandres). Gaat de waarde daarboven, dan krijgt de aanklager nog een tiende deel daarboven, terwijl het overige bestemd is voor vrome doeleinden en werken van barmhartigheid.

Eindelijk wordt den officieren en anderen rechterlijken ambtenaren, bij wie de aanklagers zich aanmelden, bevolen haast met de zaak te maken en haar met spoed te brengen voor de beide raadsheeren van het hof te Vlaanderen Jacob van Blasere en Johan Everardt, die op kort proces kunnen veroordeelen. Is het hun moeilijk eene beslissing te nemen, dan moeten zij zich richten tot den voorzitter en de leden van den provincialen raad. De officieren en andere rechterlijke ambtenaren, die nalatig zijn in het volbrengen van den hun opgelegden last, worden niet alleen uit hun ambt ontzet en arbitrair gestraft, maar kunnen tevens door een ieder worden aangeklaagd van ketterij, met hetzelfde uitzicht voor den aanklager op het bezit van de helft van hun goed, als in andere gevallen geschiedt. En tot goede contrôle over de genoemde officieren en andere rechterlijke ambtenaren, moeten deze om de drie maanden aan den keizer of bij zijne afwezigheid aan de landvoogdes, eene opgave doen toekomen van de beschuldigingen en aanklachten, die bij hen zijn ingekomen, en van de procedures, die zij hebben aanhangig gemaakt, op straffe van verlies van hun ambt en bedreiging met arbitraire straf.

Het plakkaat eindigt met het bevel des keizers dat het den 25^{en} October overal in het land moet worden bekend gemaakt.

Het is geen wonder dat de provinciale raden en de groote raad te Mechelen terugdeinsden voor de uiterst pijnlijke taak, die hun bij dit plakkaat werd opgelegd en elk hunner twee raadsleden delegerde om de kerkelijke rechters bij te staan, onder verontschuldiging zelf geen kennis te kunnen nemen van de gevallen van ketterij. Bovendien werden door hen buitengewone commissarissen in de provincies uitgezonden om te letten op de luthersche secte, en werd den officieren en den stedelijken magistraten aangezegd bevelen uit te vaardigen om de kettersche geschriften vóór 25 November te verbranden. Zoo schoven zij grootendeels de hun opgelegde taak van zich op anderen af.

Maar de ketterij gaat, ondanks dit wreede plakkaat, voort en den 10^{en} October 1530 verschijnt weder eene ordonnantie tegen

den verkoop van slechte door het land verspreide geschriften en den 10^{en} Februari 1531 worden de maatregelen vernieuwd, die reeds genomen waren tegen hen, die besmet zijn met de luthersche leer. Maar een krassere maatregel wordt door den keizer den 7^{en} October 1531 genomen, met een nieuw plakkaat, dat hij te Brussel geeft na den raad te hebben ingewonnen van de algemeene staten, de provinciale hoven, de ridders van het gulden vlies en den geheimen raad. Grootendeels was het eene vernieuwing of herhaling van het plakkaat van 1529, doch met strenger bepalingen. De drukkers en schrijvers van kettersche boeken zouden niet meer met een geldboete worden gestraft, maar te pronk gesteld worden, terwijl, naar keuze van den rechter, hun een diep brandmerk, in den vorm van een kruis, gegeven of een oog uitgestoken of een hand afgekapt werd. Ook is van een gunst als het plakkaat van 1529 kende voor hen, die vóór een bepaalden datum de kettersche boeken, die zij onder hunne berusting hadden, aan den rechter in handen gaven met belijdenis van schuld, geen sprake meer. De procedure door de twee leden van het hof is vervangen door die der plaatselijke rechtbanken. Ten slotte moest dit nieuwe plakkaat niet alleen den 15^{en} November overal bekend gemaakt, maar geregeld om de zes maanden afgekondigd worden, opdat niemand onbekendheid voorwenden kon.

Hoevele christenen zijn er, ten gevolge van dit plakkaat, onthoofd, verbrand, levend begraven, verminkt! Hoevele duizenden bijbels en godsdienstige geschriften ten vure gedoemd! Toch bleef er een kern over, die zich in stilte bleef voeden met den bijbel als het brood des levens; het kleine bijbeltje dat met doodsgevaar weggeborgen en in kleinen kring voor den dag gehaald werd. Men mocht van zijne leidslieden beroofd zijn; tal van geloofsgenooten mochten den marteldood hebben ondergaan of naar het buitenland zijn gevlucht, dáár bloeiden in het verborgen nog immer kleine protestantsche gemeenten. Maar terwijl Karel's speurhonden, op bloed belust, op haar loerden, wierpen zij zich met onverzadigbare bloeddorstigheid op een nieuw wild, dat langzamerhand onder hun bereik was gekomen. Wij bedoelen de wederdoopers, die bij den druk der tijden, de vervolging door de roomschen en het woeden der overheid, den naderenden oordeelsdag predikten en dezen door eene gewelddadige omkeering van de bestaande orde wilden voorbereiden. Het was alsof eensklaps een vreeselijke orkaan was losgebroken, die de grondslagen van geheel het maatschappelijk, kerkelijk en staatkundig leven aan het wankelen bracht. Is het wonder dat de hooge overheid vreeselijke maatregelen tegen deze wederdoopers nam en de vervolgingszucht van Karel een nieuwen voedingsbodem vond? De landvoogdes beval alle predikers, houders van samenkomsten en hardnekkige anabaptisten te vervolgen, gevangen te nemen en zonder eenige genade en medelijden te straffen. Eene ordonnantie van 27 Februari 1534 beloofde alleen

vergiffenis aan hen die binnen 24 dagen schuld beleden, maar een plakkaat van 31 Maart van ditzelfde jaar verbood hun tevens uit hunne laatste woonplaats zonder toestemming der overheid te vertrekken, om zoo contrôle op hunne bekeering te kunnen blijven uitoefenen. En den 10^{en} Juni 1535 kwam het bekende keizerlijk plakkaat, waarbij bepaald werd dat de hardnekkigen, de propagandisten, de profeten, apostelen en bisschoppen onder hen levend zouden worden verbrand. De eenige gunst voor degenen die berouw toonden, bestond hierin dat zij niet verbrand, maar zoo zij mannen waren, onthoofd, en zoo zij vrouwen waren, levend begraven zouden worden. Wie wist dat iemand anabaptist was en hem niet aangaf, onderging dezelfde straffen. Zelfs mocht niemand ten gunste van anabaptisten tusschenbeide komen, op straffe van chatiment. De aanklager kreeg daarentegen een derde van het verbeurd verklaarde goed.

Niet alleen werd herhaaldelijk aan dit edict herinnerd, maar de centrale regeering spande al hare krachten in, om vooral door middel van speciale commissarissen voor ketterij, inzonderheid de wederdoopers in handen te krijgen. Niet alleen in Mechelen, Gent, Brugge, den Bosch, Antwerpen, maar vooral ook in Holland, Friesland en Groningen werden reeksen van mannen en vrouwen gedood, zoodat eindelijk deze gevaarlijke beweging in bloed was gesmoord. Maar daarmee was in Karel's erflanden de reformatie niet vernietigd. Telkens en telkens dook deze weder op en verschenen weder nieuwe plakkatens.

Een plakkaat van 17 Februari 1535 had reeds maatregelen genomen tegen het wegloopen van religieuzen uit de kloosters, zonder verlof van hunne oversten. Niemand mocht hen ontvangen of herbergen; wie wist waar zij zich ophielden, moest hen aanbrengen, opdat zij in hunne kloosters konden worden teruggebracht. Zij, die dit plakkaat overtreden, moeten tweehonderd carolusguldens betalen, waarvan de helft aan den keizer en het overige voor de helft aan den aanklager en voor de helft aan den officier, die executeert, toekomt. Maar vooral in het plakkaat van 22 September 1540 komt sprekend uit, hoezeer de keizer zich gegriefd en teleurgesteld achtte door de betrekkelijk geringe uitwerking der vroegere plakkatens. Ondanks zijn ijver waren tal van kettersche boeken in het binnen- en buitenland gedrukt, zonder vermelding van den naam van schrijver en drukker, of die van de plaats, waar zij gedrukt waren, en deze boeken waren in zijne landen op groote schaal verspreid en verkocht. Hij beklagt zich er over dat zijne plakkatens tegen zijn gebod op tal van plaatsen niet bekend gemaakt zijn, en dat tal van officieren nalatig zijn in het opsporen en executeeren der schuldigen. Ook vele plaatselijke bestuursorganen en rechterlijke ambtenaren waren afkeerig van het toepassen van strenge maatregelen. Maar al te spoedig verklaarden zij dat ketters berouw hadden getoond, ten deele omdat zij innerlijk met hen

sympathiseerden, ten deele omdat zij in eigen kring den haat hunner medeburgers, wanneer zij krachtig tegen de ketters optraden, vreesden. Met het oog op die slapheid en de verbreiding der reformatorische beginselen achtte Karel het daarom noodig de plakkaaten van 1529 en 1531 te herhalen en aan te vullen. Dit nu geschiedde in het plakkaat van 22 September 1540.

Behalve de vroeger reeds verboden boeken worden thans met name als zoodanig vermeld : „Phrases scripturae divinae”, „Interpretatio nominum caldeorum”, „Epithome topographica Vadiani”, „Paralipomina rerum memorabilium”, „Historia de Germanorum origine”, „Commentaria in Pitagore poena”, „Commentaria in Phisicam Aristotelis, per Walcurionem”, „Eobani Hessi opera”, „Dominicae preces Grippii”, „Methodus in precipuos scripturae divinae locos”, „Erasmi Sarcerii Catechismus”, „Scholia eiusdem in Evangelii secundum Matheum, Marcum et Lucam”, „Postilla eiusdem in Evangelia dominicalia per totum annum”, Idem : „De ratione discendae Theologiae”, „De instituenda vita et moribus corrigendis”, „Parenesis Christiffori Hegendorphini”, Eiusdem : „Christiana Institutio studiosae iuventutis, cum expositione orationis dominicae Philippi Melanchthonis”, „Epithome cronicarum” (in het latijn en hollandsch), „Annotationes Sebastiani Munsterii in evangelium secundum Matheum”. Bovendien worden uitdrukkelijk verboden „de spelen die cortelynghe ghespeeld zijn gheweest in onse stad van Ghend bij de neghentien cameran, op het refereyn, Welck den mensche stervende den meesten troost es”. Was in de plakkaaten van 1529 en 1531 gezegd, dat men geen boek mocht bezitten of verhandelen, hetwelk in de laatste tien jaren zonder aanduiding van den naam van den schrijver of den drukker, van tijd of plaats was gedrukt, die termijn wordt nu, bij het plakkaat, dat in 1540 verschijnt, in de achttien laatste jaren veranderd. Het verbod om over bepaalde onderwerpen uit de heilige schrift te handelen, indien men geen erkend theoloog is, wordt aangevuld door dat van „te houden ofte toelaten in zijn huus, oft andersins conventielen oft vergaderijnghen”. Verder wordt ieder, die weet waar zich ketters of wederdoopers ophouden, gelast dit aan den plaatselijken officier mede te deelen op straffe van aan dezelfde zonde schuldig te staan. En eindelijk moeten de officieren ook tegen ketters en wederdoopers, die men meent, dat in het buitenland zijn, procedeeren, om te voorkomen, dat zij, zoo zij terugkomen of hier of daar uit het verborgen opduiken, met hunne dwalingen weder anderen zouden besmetten. En het wordt ieder verboden voor ketters of wederdoopers in de bres te springen of rekwesten voor hen te presenteeren, op straffe van ongeschikt te worden verklaard voor eenige betrekking hier te lande of onder bedreiging arbitrair te worden gestraft. Ook nu wordt eindelijk weder bevolen om de zes maanden dit plakkaat bekend te maken. De officier, die dit verzuimt, moet den eersten keer tien gouden carolusguldens boete betalen; den tweeden keer twintig

gouden carolusgulden; de derde maal wordt hij van zijn ambt vervallen verklaard. Ook blijft voor de ketters, afgescheiden hiervan of de publicatie al of niet is gedaan, de straf dezelfde. Het plakkaat besluit met den eisch aan alle drukkers en boekverkoopers om aan de plaatselijke officieren een volledige inventaris over te leggen van al hunne boeken en de boeken zelf te toonen, die zij willen onderzoeken. Wie dit niet of niet behoorlijk doet, wordt als ketter behandeld.

Doch ook dit plakkaat, waarvan de keizer veel scheen te verwachten, hielp niet veel. Tal van boeken, die op den index waren geplaatst, zagen onder andere of valsche titels het licht, en ontsnapten aan de censuur. Daarom kwam een nieuw edict van 18 Februari 1543 het plakkaat van 1540 bevestigen en het drukken en publiceeren verbieden van boeken, referijnen, balladen, zangen of andere dergelijke zaken, zonder voorafgaande goedkeuring, op straffe van verbanning voor altijd en eene boete van 300 Carolusgulden. Het drukken van boeken in eene vreemde taal werd verboden. Ieder werk, dat niet het „imprimatur” vertoonde, werd beschouwd als gepubliceerd zonder autorisatie. De drukker verloor zijn drukpersprivilegie en werd beboet met 300 carolusgulden. Dezelfde straf ondergaat de drukker of verkooper, die boeken drukt of verkoopt, die noch den naam van den schrijver, noch dien van den drukker, noch de plaats waar zij gedrukt zijn, vermelden, of valsche namen dragen of onbekende plaatsen van drukken opgeven. De boekverkooper, die in zijn winkel boeken heeft, die hier te lande zijn gedrukt, doch het „imprimatur” niet dragen, zal elken keer, dat zulks wordt bemerkt, 50 carolusgulden boete betalen, waarvan een derde deel den keizer, een derde den aanbrenger en een derde den executeerenden officier toekomt. Geen drukkers of boekverkoopers zullen boeken mogen verkoopen of langer dan drie dagen in hunne winkels houden, die buitenslands zijn gedrukt, indien deze niet eerst ter inzage zijn gegeven aan den plaatselijken officier, telkens evenzeer op straffe van 50 carolus gulden. Tweemaal per jaar moeten door de plaatselijke officieren alle boekwinkels worden geïnspecteerd en moet de inventaris worden opgenomen. De nalatige officieren zullen terstond van hunne ambten vervallen worden verklaard. Geen drukker of boekverkooper mag een boek verkoopen, tenzij dat het eerst door den hoofdofficier van de plaats is gevisiteerd. De officieren hebben het recht ten allen tijde invallen in boekwinkels te doen. De winkelier, die hun dit weigert, betaalt 100 carolusgulden boete en wordt gedwongen de huiszoeking in zijn winkel toe te laten, al verbiedt dit ook een bepaald privilegie. Want daaraan stoort Karel zich in dit geval niet. „Nietteghenstaende eenighe privilege, exemple, ofte vrijheit ter contrarien, nocht oock diversiteyt van jurisdictie, die wij (om de ghemeene welvaerd, ende alle periclen, ende inconvenienten te schuwen, principlicken ghemerckt, dat tselve angaet onzen heilighen kersten

Gheloove) niet en willen in deze stad te gripen ofte onderhanden te werden om te beletten de executien van desen''.

Den 18^{en} December 1544 werd dit plakkaat te Gent vernieuwd. Op denzelfden dag werd door den keizer aldaar een ander plakkaat gegeven, waarmede hij op andere wijze het roomsche geloof trachtte te beveiligen. Het was hem bekend geworden, dat vele eigenaars van parochiale prebenden pastoors hadden aangesteld, die een slecht leven leidden en zeer dom waren, ja niet zelden weggelooopen monniken daartoe hadden benoemd. Om zulke schandalen te voorkomen, eischte hij nu, dat de officieren binnen 14 dagen de namen en de bijnamen der pastoors van de verschillende parochies zouden opgeven en daarbij zouden vermelden hoe zij bekend stonden, en of zij eigenaars van prebenden waren of niet. Deze opgaven moesten dan aan de landvoogdes worden opgezonden, die dan zou adviseeren wat in deze tot beteugeling van het kwaad kon worden gedaan. Zoo was de keizer veelzijdig werkzaam om de positie van de roomsche kerk te beveiligen. Hij putte zich letterlijk in een keur van middelen uit!

Daaronder behoorden ook maatregelen op het gebied van het onderwijs. Reeds was den 7^{en} Maart 1544 een plakkaat verschenen, waarbij werd verboden kinderen naar de school te Wesel te zenden, omdat zij bezocht werd door ketters en besmet was met ketterij. Zelfs werd den 6^{en} Maart van het volgend jaar 1545 een plakkaat gepubliceerd, waarbij alle omgang en verkeer met die stad werd verboden, vanwege de wederdoopers en andere ketters, die zich dáár ophiel den. Den 30^{en} Juni 1546 verschijnt een zeer uitvoerig plakkaat, dat vooral ook het onderwijs betreft en aanvangt met de klacht, dat de vroegere edicten, statuten en ordonnanties „niet zoo wel gheobserveert nochte oock onderhouden en zijn gheweest, alst behoorde ende van noode was''. Het was gebleken, dat kettersche boeken onder nieuwe titels verschenen, die den schijn wekten alsof het goede boeken waren en waarin kostelijke vermaningen en gebeden vermeld waren met dwalingen en ketterijen; dat bijbels en andere oude geschriften met gewijzigden tekst en met voorreden en aantekeningen werden uitgegeven, die een kettersch karakter droegen, en dat soms al die werken verschijnen onder het pretext, alsof de overheid verlof tot de uitgave had gegeven. Doch niet minder was aan het licht gekomen, dat onderwijzers boeken voor de leerlingen gebruikten, die van ketterschen oorsprong waren. Daarom verbiedt het plakkaat boeken te verhandelen of te bezitten, die door de universiteit te Leuven kettersch verklaard zijn. Die verklaring mag alleen gedrukt worden door Servaas van Sassen, drukker te Leuven. Evenmin als de boeken van de in het plakkaat van 1540 genoemde schrijvers mogen die van latere ketters worden verhandeld of bezeten. Ditzelfde verbod geldt boeken, waarin voorreden of brieven van dergelijke personen voorkomen. De drukkers of boekverkoopers, die deze geschriften onder zich

hebben, moeten ze binnen acht dagen bij de plaatselijke officieren inleveren om te worden verbrand. Tevens moeten zij een zuiveringseed afleggen, dat zij er geene meer onder zich hebben. De overtreders worden gestraft volgens het plakkaat van 1540.

Verder wordt de geheele drukpers aan banden gelegd door de bepaling, dat niemand iets mag drukken zonder voorafgaande goedkeuring der overheid. Deze wordt uitsluitend gegeven aan drukkers, die „sullen hebben doen blycken van hunlieder qualiteyt, conditie, bequaemheyt, sufficientie ende goede fame ende naeme”, en die een eed hebben afgelegd. Die eed bevatte, dat zij niets zouden drukken of laten drukken, dat niet vooraf was onderzocht en waarvoor geen speciaal privilege was gegeven, en dan nog alleen in de stad, waar hun daartoe vergunning was verleend. In het gedrukte boek moet eene aanwijzing te vinden zijn van het verleende privilege, waarbij de naam van den secretaris, die dit onderteekende, moet worden vermeld, alsmede de naam en de bijnaam van den drukker, en de plaats met den datum, waar en waarop het boek is gedrukt. En toch zullen zij ook dan nog zulk een boek niet mogen drukken, tenzij vooraf een gedrukt exemplaar met de kopij in handen van den geheimen raad is gesteld, om beide met elkander te vergelijken. De secretaris, die het privilege heeft geteekend, zal de kopij bewaren om in staat te zijn te controleeren of de gedrukte exemplaren daarmede in overeenstemming zijn.

De boekverkoopers mogen alleen boeken verkoopen, waarvoor hun vergunning is verleend. De binnenlandsche literatuur moet bovendien, wil zij verkocht worden, bij een drukker, die aan bovengenoemde verplichtingen heeft voldaan, zijn gedrukt. Buitenlandsche literatuur mag niet worden verkocht, tenzij dat zij eerst door de bevoegde macht is goedgekeurd. Ieder boekverkooper moet in zijn winkel een inventaris ophangen van alle verboden boeken, benevens ééne van alle aanwezige boeken. Eindelijk moet hij, om vergunning tot verkoop te krijgen, evenals de drukker ter goeder naam en faam bekend staan en een eed afleggen, dat hij dit plakkaat zal nakomen. De vroegere bepalingen op de verplichte controle op de winkels door de officieren wordt hier herhaald; ook hetgeen vroeger bepaald is omtrent hun recht van inval in winkels, wanneer zij slechts willen, al bestond er ook een zeker privilege, dat dit verbod.

Verder bepaalt het plakkaat dat niemand eene school mag openen of houden, tenzij hij daartoe van den plaatselijken hoofd-officier en van den pastoor of van de kapittels of scholasters, die daarop steeds toezicht hadden, vergunning heeft verkregen. Tevens moeten zij zorgen, dat personen onderwijs geven, die vrij zijn van kettersche gevoelens. Ook wordt de lijst van boeken nauwkeurig aangegeven, die op de scholen uitsluitend mogen worden gebruikt. Aan het plakkaat is eindelijk een catalogus van verboden boeken toegevoegd, gelijk deze op last van den keizer door den deken en de

faculteit in de Theologie aan de universiteit te Leuven was samengesteld.

Daaronder komen niet minder dan twintig latijnsche, één grieksche, drie duitsche, twee waalsche bijbels, drie latijnsche nieuwe testamenten, vijftien duitsche en drie waalsche nieuwe testamenten voor. Verder verschijnen op dezen index een en zeventig latijnsche boeken, drie en vijftig duitsche en vijf hoog-duitsche boeken, en negen waalsche boeken. En eindelijk wordt er de lijst van verboden boeken aan toegevoegd, die reeds in het plakkaat van 22 September 1540 was opgenomen. De heeren van Leuven besluiten deze opgaven met de woorden: „Daer onme, want wy Deken ende andere Doctueren in der faculteyt van der Theologien te Louen gheoordeelt hebben, dat deze boucken met grooten pericule ghehandelt ende ghelesen worden: daer om met eendrachtighe deliberatie van ons allen ghedompt zynde, hebben wij de zelve ten eersten der Keyserlicker Maiesteyt overgelevert, als weerdigh diemen duer zijn hooghe ende publycke autoriteyt zoude te niet doen. Daer na hebben wij 't ghebruyck ende tlesen van der zeluen verboden, allen den ghenen die in eenigher manieren ons subject oft onderdanigh zijn”.

Zoo meende men het zaad der ketterij te kunnen verstikken!

Doch men bedroog zich.

En toen heeft Karel, verbitterd door den telkens, onder verschillende vormen opduikenden tegenstand der hervormingsgezinden, eene reeks van plakكات uitgevaardigd, die bewezen, dat hij voor niets terugdeinsde om de reformatie in martelaarsbloed te smoren. Den 20^{en} November 1549 verscheen eene ordonnantie, die de verbeurdverklaring van de goederen regelde van allen, welke veroordeeld waren wegens het misdrijf van majesteitsschennis, hetzij deze de goddelijke, hetzij het de menschelijke majesteit betrof. Zelfs werd aan de ouders dezer veroordeelden verboden die goederen terug te koopen. De keizer had namelijk verschillende moeilijkheden ondervonden, wanneer hij zich verbeurdverklaarde goederen wilde toe-eigenen, die de arresten hem hadden toegewezen. Nu eens bleken dit leengoederen van particulieren te zijn, dan weder beweerden de steden, dat de verbeurdverklaring in strijd met de haar toegekende privilegies had plaats gehad; eindelijk verlangden soms de erigenamen, indien de goederen, wegens schulden of tot zuivering van hypotheken, moesten verkocht worden, althans gedeeltelijke teruggaaf. Om aan al die moeilijkheden een einde te maken, bepaalde de keizer, dat de feodale zoowel als de niet-feodale goederen van hen, die schuldig stonden aan misdrijven van majesteitsschennis, aan den soeverein vervallen, omdat hij belast is met de bescherming van het roomsche geloof en dientengevolge de kosten van inquisitie en justitie draagt. En om te verhinderen, dat deze beschikking inbreuk zou maken op de feodale rechten van landheeren, zal er een andere leenman in plaats van den veroordeelden worden aangewezen, hetzij de keizer het goed verkoopt of geeft, hetzij hij, in geval hij het

behoudt en niet de vasal van een zijner eigene vasallen kan zijn, er één aanstelt, die het aanzien en de positie van den veroordeelden leenman voor hem heeft. Wanneer iemand, die door den inquisiteur of door een anderen kerkelijken rechter veroordeeld is, volhardt in zijne ketterij, zullen zijne goederen en leengoederen aan den keizer vervallen, als hij ze van dezen heeft, of aan den landheer, zoo hij ze van hem heeft. Is de ketter veroordeeld door wereldlijke rechters, zoo zullen de goederen der landheeren voor de helft tusschen hen en den soeverein worden verdeeld, omdat in dit geval de veroordeelde de bevelen van den keizer heeft overtreden. In geval van schennis eener menschelijke majesteit, komen de goederen aan de beleedigde majesteit ten goede met inachtneming van de rechten der feodale heeren. Op deze wijze verzekerde de keizer zich zijne voordeelen uit de verbeurdverklaring van kettters.

Maar de groote aanval kwam in het volgend jaar, het jaar 1550.

Eerst verscheen het plakkaat van 13 April, toen dat van 28 April en eindelijk dat van 31 Mei. Vooral dat van 28 April is berucht. Een groot deel van de plakATEN van 1540 en 1546 is met wijzigingen, die grootendeels verscherpingen zijn, opgenomen. Maar hovendien ontmoeten wij tal van nieuwe en daaronder van de ergerlijkste bepalingen.

Was reeds vroeger aan anderen dan theologen, die als zoodanig door de eene of andere universiteit waren erkend of die als zoodanig door den plaatselijken ordinarius was toegelaten, verboden over de Heilige Schrift te disputeeren, thans geschiedde ditzelfde ten aanzien van ketttersche boeken. Werden degenen die kettters „herbergen, ontfangen, tracteren, furnieren” reeds gestraft, thans zullen allen hetzelfde lot deelen die „administreeren eenighe victuaille, clee deren, ofte ghelt, met zijnen goeden bystaen oft andersins zijns wetens faouriseren eenighe die ghehouden ofte ghesuspendeert es gheweest ketter te zijne”. Menschen, die uit onnoozelheid of onwetendheid ketttersche denkbeelden hebben ingezogen en van plan waren zich van de kerk af te scheiden, maar bijtijds berouw toonen, worden alleen in genade aangenomen, wanneer zij de keizerlijke ordonnanties niet hadden overtreden. In elk geval mogen zij voortaan geen van allen meer met anderen over geloofszaken spreken. Iemand, die van ketttersche gevoelens verdacht wordt, al is hij niet bepaald een ketter, en verplicht is geworden, die gevoelens te verloochenen, wordt, als hij daarmede opnieuw besmet bleek, als ketter gestraft, ook al heeft hij niet bepaald tegen de keizerlijke geboden gehandeld. Niemand wordt uit het buitenland ergens in het land toegelaten, tenzij hij een certificaat overlegge van den pastoor zijner laatste woonplaats. Zij, die het recht verkrijgen om boeken te verkoopen, moeten, zoo zij buitenlandschen voorraad verkrijgen, dezen ingepakt laten, totdat de gecommitteerden tot dat doel aanwezig zijn ter inspectie van den inhoud.

En eindelijk is het niet genoeg, dat de kettters worden gedood.

Van den dag af, waarop zij tegen de bevelen van den keizer hebben gehandeld, verliezen zij ook het recht over hunne goederen te beschikken. „Alle alienatien, giften, cessien, vercoopynghen, transporten oft opdraghten, testamenten ende utersten wille bij hemlieden ghedaen ende ghemaect zijn tsindert den voorseyden dagh, nul, maghtelos ende van onweerden”. Hoevele verwickelingen moest zulk een bepaling op het gebied van den handel met zich brengen en hoevele kinderen derfden dientengevolge het goed hunner ouders of werden schromelijk benadeeld! Maar wat stoorde zich daaraan de voorvechter voor het geloof?

Wat de procedures betreft, worden de rechterlijke ambtenaren met gestrengheid vermaand ernst met de vervolgingen te maken, en de procureurs-generaal en hunne substituten gelast op nunne handelingen toe te zien. Met aandrang worden de aartsbisschoppen, bisschoppen, archidiakenen, abten en andere prelaten, kapittelheeren en hunne vicarissen, officialen en andere geestelijke rechters verzocht onderzoek naar de ketters te doen en tegen hen te procederen. Wanneer zulke ketters de keizerlijke ordonnantie hebben overtreden, moet bovendien tegen hen door den wereldlijken rechter worden geprocedeerd.

Maar het allerergste van dit plakkaat bestond in de ruime plaats, voor het eerst die de inquisiteurs, in dit decreet, bij de vervolging der ketters innemen. Tot nu toe waren zij daarin niet vermeld. Thans wordt dit anders. Al de rechterlijke ambtenaren moeten hen in het volbrengen van hun opdracht ter zijde staan. Onder geen voorwendsel mogen zij zich daaraan onttrekken. En terwijl krachtens het plakkaat van 1540 ieder, die de verborgen plaats van een ketter of wederdooper wist, deze aan den plaatselijken officier moest mededeelen, werd nu de strenge bepaling gemaakt, dat ieder, die iemand kende „met ketterien besmet zijnde”, dezen oogenblikkelijk moest aanbrengeu in de eerste plaats bij de inquisiteurs of de officieren van de bisschoppen, en in de tweede plaats, zoo deze afwezig waren, bij de pastoors hunner parochies. Niemand was dus eigenlijk meer veilig. Ieder oogenblik kon men door den een of anderen aanbrengeu, die gaarne geld verdiende of om andere redenen de gunst der geestelijke of wereldlijke overheid zocht, in handen van de speurhonden-inquisiteurs worden gespeeld en worden gevonnisd. Ook bij de wereldlijke ambtenaren, de procureurs of hunne substituten, of bij de plaatselijke officieren kon men nog degenen aanbrengeu, die de keizerlijke plakaten hadden overtreden. En menigeeu speelde den verklikker uit vrees van zelf anders te worden gedood. Maar wat het ergste was, slechte elementen werden, uit hoop op winstbejag, als het ware aangezet tot deze wandaad.

Voor al na het plakkaat van 31 Mei 1550 ging de inquisitie aan het werk. Groot was hare macht. Zelfs magistraatspersonen en kerkelijke personen konden de inquisiteurs voor zich dagen om hun

personen aan te wijzen die van ketterij werden verdacht. Eene ware furie van vervolging begon.

Maar zoowel de groote invloed, die aan de inquisitie was toegekend, als geheel het strenge plakkaat van 28 April verwekte in verschillende brabantische steden veel tegenzin en tegenstand. Zelfs werd de landvoogdes er in die mate over bezorgd, dat zij bij den keizer op matiging aandrong. Deze leende daaraan gehoor. Den 25^{en} September van ditzelfde jaar verscheen een plakkaat, dat zich allereerst hierin kenmerkte, dat de inquisiteurs, die in het plakkaat van 28 April eene ruime plaats innamen, daaruit verdwenen. De vervolgingswoede dezer mannen had te groote ontstemming opgewekt, dan dat Karel V daarmedegeene rekening moest houden. Maar bovendien dreigde het plakkaat van 28 April den handel een al te gevoeligen slag toe te brengen, door de bepaling dat zij, die zich met kettters inlieten, de beschikking over hunne goederen verloren, of zij, die kettters als logeergasten herbergden, als zoodanig zouden worden beschouwd. Men had er kennelijk niet aan gedacht, dat daardoor aan den handel met vreemde kooplieden grootendeels een einde werd gemaakt. Om dit te verhinderen, maakte de keizer in het nieuwe plakkaat het voorbehoud, dat zijne bedoeling niet geweest was den handel met vreemde kooplieden, die kettters waren of het herbergen van dezen te verbieden, maar dat hij slechts had willen voorkomen, dat dit handelsverkeer dienstbaar werd gemaakt aan propaganda hunner ketterij. Zelfs ging hij nu zoover van te verklaren, dat voor dergelijke vreemde kooplieden het overleggen van een certificaat hunner woonplaats niet noodig was.

Ook op andere punten bracht dit plakkaat eenige verzachting. Zoo werd de blinde ijver van aanklagers, die uit zelfzuchtige beweegredenen niet zelden onschuldigen aanbrachten, beteugeld door de bepaling, dat degeen, die uit gierigheid, haat, nijd of andere verkeerde motieven, iemand ten onrechte betichtte „rigoreuselicken ghepuniert ende ghestraft worde, anderen ter exemple”. Zoo werd verder wèl de vroegere bepaling gehandhaafd, dat de rechterlijke macht de straffen, die bij de ordonnanties waren vastgesteld, niet mocht verzachten, maar daaraan toch toegevoegd, dat, wanneer zij bezwaar hadden deze toe te passen, zij de processtukken moest opzenden naar den souverainen of provincialen raad, onder wiens rechtsgebied zij behoort, die dan de bevoegdheid had eenige verandering of verzachting aan te brengen, al was het dan niet „zonder groote en merckelicke redenen”. De mogelijkheid voor verlichting van straf was hiermede in elk geval geopend. En eindelijk werd het algemeen verbod om gemeenschappelijke samensprekingen over de Heilige Schrift te houden in zooverre verzacht, dat het niet van toepassing wordt verklaard op hen, die den bijbel verklaren naar aanleiding van geschriften, die kerkelijk geauthoriseerd zijn.

Op deze wijze trachtten de keizer en de landvoogdes de gemoede-

ren te stillen van hen, die in de voornaamste steden zeer onrustig waren over wat zij meenden een aanslag op de privilegies te zijn. Geheel gelukte deze poging echter niet. Nog altijd bleven zich onrustbarende verschijnselen bij de brabantische magistraten, ten gevolge van den druk der plakaten voordoen. Zoo zelfs, dat de landvoogdes nieuwe concessies aan den keizer vroeg. Deze was evenwel nu slechts tot geringe toegevendheid geneigd. In Maart 1551 bracht hij eenige verzachting aan, die echter meer den vorm dan de zaak-zelf betrof. Zoo werd de gehate naam van inquisiteur veranderd in dien van verzorger en richter des geloofs. Daardoor werd echter zoo goed als niets bereikt. Altijd weer dook het verzet tegen deze soort menschen op, welken naam zij ook droegen. Het behoeft dan ook geen verwondering te baren, dat onder de regeering van Karel's opvolger, den fanatieken Philips II, de smeulende vonk opvlamde en het vuur van den opstand geweldig om zich heengreep.

HOOFDSTUK III.

De onderdrukking der gewetens- en geloofsvrijheid onder Philips II en de daarop gevolgde opstand.

De slimme Antoine Perrenot, heer van Granvelle, bisschop van Atrecht, zag ongetwijfeld den loop van zaken met bezorgdheid in. Vandaar haastte hij zich, bij de troonsbestijging van Philips II het oude plakkaat van 1550 te doen vernieuwen. Hij begreep namelijk zeer wel, dat alleen de naam van Karel V en het gezag, dat die naam altijd nog had, in staat zouden zijn den klimmenden tegenstand tegen dat gehate plakkaat nog ten deele te bezweren, en dat elke nieuwe daad van Philips, die wellicht nog een scherper karakter zou dragen, heviger oppositie te voorschijn zou roepen. Vooralsnog scheen Perrenot zijn doel te hebben bereikt, want bij het besluit, den 28^{en} November 1555 door den spaanschen koning genomen, scheen het er alleen om te doen te zijn, de oude inquisiteurs van hunne bevoegdheden een flink gebruik te laten maken. Zij werden, ter aanmoediging van hun werk, er weder aan herinnerd, dat de rechterlijke ambtenaren hun de noodige hulp bij de uitvoering van hun taak moesten verleenen en dat dezen allen, op wie verdenking van ketterij rustte, moesten aanhouden, niettegenstaande alle privilegiën of gunstbrieven hoegenaamd, welke daarmede in strijd mochten zijn. Ook werd hun bij vernieuwing gewezen op hun recht, de kettters te kastijden, van hun rang te ontzetten, aan te klagen, tot bestraffing aan de wereldlijke rechters over te geven, gebruik te maken van de gevangnissen der hoven en gemeenten, en te vonnissen zonder het gewone bevelschrift, maar alleen bij kennisgeving aan een enkelen raadsheer, die, buiten inmenging van den gewonen rechter, verplicht was uitspraak te